

BIJVOEGSEL

Schriftelijke antwoorden van de minister en de staatssecretaris van Defensie op vragen gesteld in de eerste termijn van de behandeling van **het wetsvoorstel Vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Defensie (X) voor het jaar 2018 (34775-X)**.

Schriftelijke beantwoording van vragen, gesteld tijdens de eerste termijn van de begrotingsbehandeling Defensie op 22 november 2017

1

Wat is de stand van zaken van de herindeling van het luchtruim? Wat is de rol van Defensie hierin? Welke zwaarte wordt er toegekend aan het hebben van luchtruim voor defensiegebruik en is het mogelijk gebieden te delen op momenten dat Defensie geen gebruik maakt van het afgebakende luchtruim?

De ministeries van Infrastructuur en Waterstaat (IenW) en Defensie werken op luchtvaartgebied nauw samen, zowel wat de indeling van het luchtruim betreft, als de luchtverkeersleiding en handhaving en toezicht.

Voor Defensie is het van cruciaal belang te kunnen beschikken over voldoende ruimte voor operationele activiteiten, in het bijzonder voor oefeningen. Dat betreft de laagvliegroutes voor de jachtvliegtuigen, laagvlieggebieden voor helikopters, de schietrange op de Vliehors, maar ook aaneengesloten gebieden boven land en boven water waar operationele patronen kunnen worden gevlogen en andere oefeningen kunnen worden uitgevoerd.

Als een voor militair luchtverkeer bestemd gebied niet nodig is voor defensiegebruik, dan wordt het vrijgegeven voor ander, civiel gebruik.

2

Het luchtruim moet zo snel mogelijk opnieuw worden ingedeeld, mede met het oog op de gebruik van Lelystad airport. Kan de minister de stand van zaken weergeven en ingaan op de samenwerking tussen civiele en militaire luchtvaart?

Overeenkomstig de motie-Jetten (Kamerstuk 31 936, nr. 417) wordt nu een plan van aanpak gemaakt voor een nieuwe luchtruimindeling. Defensie werkt mee aan de uitvoering daarvan.

Voormalig staatssecretaris Dijksma heeft in haar brief van 12 september jl. over de voortgang met betrekking tot de aansluitroutes voor luchthaven Lelystad (Kamerstuk 31 936, nr. 394) en tijdens het algemeen overleg van de vaste commissie voor Infrastructuur en Milieu op 20 september jl. uitgelegd dat de beide ministeries zich tot het uiterste inspannen om de herinrichting van het luchtruim zo spoedig mogelijk tot stand te brengen. Maar een heringericht luchtruim zal echter niet eerder dan 2023 beschikbaar zijn, aldus voormalig staatssecretaris Dijksma. Overigens wordt deze operatie in stappen en deelprojecten uitgevoerd, die vóór 2023 wel tot verbeteringen kunnen leiden.

3

De kustwacht Caribisch gebied valt nu volledig onder defensieverantwoordelijkheid. Betekent dit dat het budget volledig is overgeheveld naar de defensiebegroting? Is er sprake van achterstallig onderhoud bij schepen of aan installaties? Zo ja, is daar geld voor gereserveerd en is dat geld overgeheveld naar de defensiebegroting?

Op dit moment wordt gewerkt aan de volledige overheveling van het budget van de kustwacht Caribisch gebied naar de defensiebegroting. Het regeerakkoord bevat een intensivering van structureel € 10 miljoen ter bevordering van de goede taakuitoefening. Dit geld is nodig om de kustwacht duurzaam inzetbaar te maken. De extra middelen kunnen worden gebruikt voor (achterstallig) onderhoud en om vervangingsinvesteringen te doen. Daarnaast is, met het oog op de veiligheidssituatie in het Caribisch deel van het Koninkrijk, in de begroting 2018 incidenteel € 8 miljoen beschikbaar gesteld voor de Kustwacht Caribisch gebied verdeeld over 2017 en 2018. Dit is bedoeld voor onderhoud, het oplossen van het exploitatietekort en de ondersteuning van andere defensieonderdelen aan de kustwacht.

4

Hoe gaat de door Defensie geleden schade door orkaan Irma worden vergoed?

Orkaan Irma heeft de kustwacht op Sint Maarten flink geraakt. Zo zijn de botenliften van de *Super-RHIBS* en de toekomstige *Metal Sharks* zwaar beschadigd en onbruikbaar, moeten twee *Super-RHIBS* die uit de liften zijn geslagen als verloren worden beschouwd en is de steiger naar de botenliften verdwenen. Op dit moment wordt nog in kaart gebracht wat de financiële schade voor de kustwacht op Sint Maarten is.

De schade die de kustwacht heeft opgelopen wordt gezien in het kader van de wederopbouw op Sint Maarten. Daarnaast hebben diverse rijkseigendommen schade geleden.

5

Hoe gaat Defensie zorgen dat zij personeel kan behouden voor de organisatie? Welk perspectief kan Defensie personeel bieden?

Waar in afgelopen decennia vooral aandacht was voor bezuinigingen bij Defensie, is nu weer sprake van groei. Hiertoe dient allereerst de basisgereedheid op orde te worden gebracht; zowel voor wat betreft de personele gereedheid, de materiële gereedheid als de geoefendheid. Voor het op orde brengen van de basisgereedheid is van belang de huidige trend van te hoge irreguliere uitstroom terug te dringen en maatregelen te nemen om de aanwas van jonge militairen zeker te stellen. Hiertoe is een projectorganisatie Behoud en Werving opgericht, waarover u bent geïnformeerd tijdens het wetgevingsoverleg personeel van 13 november jl. (Kamerstuk 33 763, nr. 134).

Maatregelen uit het plan van aanpak Behoud en Werving betreffen zowel korte- als langetermijnmaatregelen om de organisatie voortdurend gevuld te houden. Het personeelsbeleid wordt constant tegen het licht gehouden. Daarbij staat voorop dat we het goede willen behouden en veranderingen snel voor elkaar willen krijgen. Het is van groot belang dat het personeel weer kan gaan doen waarvoor het bij Defensie is gekomen: oefenen en ingezet worden. Vooral de inhoud van het werk telt.

Uiteraard is het van groot belang dat een arbeidsvoorwaardenakkoord wordt gesloten. Dit biedt het personeel ook perspectief.

6

Kan de staatssecretaris de Kamer informeren over het effect van de *pop-up* winkel voor werving? Is de termijn van een maand niet te kort om effect te bereiken?

Wervingsmaatregelen waaronder het opzetten van *pop-up* banenwinkels kunnen niet los van elkaar worden gezien. Vorig week is de eerste *pop-up* banenwinkel op station Amsterdam Centraal geopend. Er zullen op afzienbare termijn volgende locaties zijn, zoals Nijmegen en Groningen. Het doel is op laagdrempelig niveau voorlichting te geven over het werken bij Defensie. We willen zichtbaar zijn op plaatsen met veel potentiële geïnteresseerden. Dit doet Defensie ook op plaatsen waar grote evenementen worden gehouden.

Het is de combinatie van maatregelen die de gewenste effecten moeten sorteren. Maatregelen kunnen worden aangevuld en aangepast op grond van ervaringen en voortschrijdend inzicht. Een projectteam monitort de effectiviteit van maatregelen. In de halfjaarlijkse personeelsrapportage wordt uw Kamer geïnformeerd over de voortgang.

7

Met het oog op het moderniseren van het personeelsbeleid van Defensie moeten defensieopleidingen civiel worden gecertificeerd. Kan de minister hiervoor zorgen?

Ja, dat kan voor een aanzienlijk aantal opleidingen. Defensie is in 2012 gestart met het waarderen en valideren van defensieopleidingen. Dit gebeurt periodiek. Hierdoor kunnen defensiemedewerkers via een zo kort mogelijk opleidingstraject een civiel diploma behalen bij een ROC. Inmiddels zijn er meer dan 130 onderzoeken uitgevoerd naar het waarderen en valideren van specifieke defensieopleidingen. Nieuwe onderzoeken zijn gestart. De opleiding van de marechaussee tot beveiliging, bijvoorbeeld, is inmiddels in een waarderings- en valideringstraject vergeleken met de MBO-opleiding beveiliging. Als gevolg hiervan kunnen beveiligers bij de marechaussee met een aantal aanvullende keuzemodules een civiel diploma behalen bij een ROC. Omgekeerd is het ook belangrijk dat Defensie civiele diploma's en ervaring op waarde schat, dus ook als mensen van buiten solliciteren.

Daarnaast worden defensieopleidingen geaccrediteerd, wat resulteert in een officieel erkend diploma (civiel certificeren). Ten slotte worden defensieopleidingen gevalideerd door NLQF (het Nederlands kwalificatieraamwerk), dat kwalificaties inschaalt en vergelijkt waardoor het niveau van een defensieopleiding kan worden vergeleken met andere opleidingen, ook in Europees verband.

8

Is het mogelijk om rangen en functieniveaus over te slaan? Zo nee, waarom niet?

Waarom heeft iemand die uit dienst is geweest en weer terug wil komen zogenaamd stilgestaan?

Een militair aan wie een functie is toegewezen waaraan een hogere rang is verbonden wordt met ingang van de datum van functievervulling die hogere rang toegekend. Het is in theorie mogelijk om rangen en functieniveaus "over te slaan". Maar in de praktijk moet in het algemeen voor een hogere functie eerst de benodigde ervaring en bekwaamheid worden opgedaan. Hiervoor zijn de loopbaanpaden. Er is niet automatisch sprake van een tijdelijke stilstand in de loopbaan als iemand terugkomt in dienst. Opgedane ervaring van buiten Defensie kan voor de organisatie juist waardevol zijn. Het is wel mogelijk dat specifieke vakkennis op peil moet worden gebracht.

9

Welke kansen zien de bewindslieden voor de reservisten? Kan een reservist generaal worden?

Reservisten maken al jaren structureel deel uit van de krijgsmacht. Ongeveer 10 procent van het militair bestand is reservist. De ambities voor de verdergaande intensivering en integratie van de reservist zijn verwoord en uitgewerkt in de reservistennota van 2014. De ambities worden op basis van het concept van de adaptieve krijgsmacht deze kabinetsperiode concreet uitgewerkt.

Zoals is gemeld in de brief over Behoud en Werving van 19 september jl. zal Defensie eenheden vullen met vast personeel en aanvullen met personeel vanuit de flexibele schil. Defensie geeft zo bewust decentraal veel ruimte voor nieuwe oplossingen om de personele capaciteit en wendbaarheid te vergroten. Deze manier van werken maakt extra inzet van reservisten en andere vormen van samenwerking mogelijk. Reservisten zijn nodig om de omvorming van Defensie naar een adaptieve krijgsmacht mogelijk te maken.

Het is voor een reservist mogelijk om generaal te worden. Defensie streeft ernaar in de gehele organisatie meer gebruik te maken van reservisten en inhuurkrachten en steeds meer samen te werken met strategische partners; dat kan op alle niveaus en in alle rangen.

10

Hoe staat het met het aantal cyberreservisten bij Defensie? Zijn de bij de begrotingsbehandeling van vorig jaar 150 toegezegde cyberreservisten reeds aangesteld?

Defensie onderkent het toenemende belang van cyber en zal de komende jaren haar cybercapaciteit verder uitbreiden. Die capaciteit bestaat uit vast personeel, maar een deel moet komen uit het reservistenbestand. Defensie hanteert geen strikt gedefinieerde functiegroep van cyberprofessionals; het kan gaan om hackers, juristen, inkopers, hoogleraren, analisten, leidinggevenden, soldaten of IT'ers. Het in 2016 genoemde aantal van 44 betrof alle reservisten die onder deze brede definitie vallen. Defensie heeft onlangs mede daarom besloten te onderzoeken hoe in het cyberdomein loopbaanmogelijkheden, opleiding en training meer integraal kunnen worden benaderd. Onderdeel van dit onderzoek betreft het vaststellen welke functies mogelijk als cyberfuncties kunnen worden aangemerkt. Dit zal Defensie ook helpen met het vaststellen van het exacte aantal cyberprofessionals en cyberreservisten. Ook werkt Defensie aan de differentiatie van de eisen die aan militairen worden gesteld; een cyberspecialist hoeft bijvoorbeeld niet aan dezelfde fysieke eisen te voldoen als een marinier. Deze aanpassing levert een grotere vijver op voor de werving van cyberreservisten. Hoewel cybergerelateerde functies bij Defensie een zekere aantrekkingskracht hebben, is het wervingssucces ook gekoppeld aan de groeiende behoefte aan cyberspecialisten in het bedrijfsleven.

11

Onderzoek van het veteraneninstituut wijst uit dat 13 procent van de veteranen nog steeds klachten heeft als gevolg van werkzaamheden in het buitenland. Dat is een minderheid maar toch een groot aantal. Gaat de staatssecretaris aanvullende maatregelen nemen en wanneer wordt de Kamer hierover geïnformeerd?

De respondenten in het onderzoek van het veteraneninstituut waren voornamelijk veteranen die meer dan twintig jaar geleden deelnamen aan missies. In die tijd was sprake van een ander nazorgbeleid bij Defensie, wat ook een effect kan hebben op het aantal klachten. Bij het onderzoek is een brede definitie van gevechtservaringen gehanteerd. Er is niet gekeken naar gezondheidsklachten of PTSS, maar naar problemen en klachten in het algemeen. Ook deze definitie is zeer breed en varieert van lichtere, tijdelijke klachten tot langdurige, ernstige klachten.

Er is niet specifiek gevraagd naar de aard en de ernst van die klachten. Er is dus geen directe aanleiding om aanvullende maatregelen te nemen.

De rapportage van het veteraneninstituut was aanleiding om een vergelijkende analyse te laten uitvoeren. In de Veteranennota zal de Kamer worden geïnformeerd over de uitkomsten van deze vergelijkende analyse. Op basis van de resultaten is mogelijk meer te melden over de relatie tussen gevechtservaringen en het voorkomen van gezondheidsklachten.

12

Met hoeveel vte'n wordt de instructiecapaciteit van de KMar uitgebreid? Levert dit geen problemen op voor de capaciteit van de KMar op Schiphol tijdens vakantiepieken?

De inzet van de KMar is om halverwege 2018 200 vte'n extra operationeel gereed te hebben. In 2019 en verder zullen nogmaals 217 vte'n worden gevuld, waarmee het totale aantal extra vte'n op 417 komt. Deze vte'n zullen worden ingezet ten behoeve van de grensbewaking op de luchthavens en de maritieme havens. Voorts heeft de KMar het afgelopen jaar, anticiperend op verdere groei, de instructiecapaciteit met 27 vte'n uitgebreid, waardoor de opleidingscapaciteit kon worden verhoogd met 216 leerlingen naar een totaal van 648 leerlingen. Ook wordt extra materieel aangeschaft en worden infrastructurele aanpassingen gedaan.

Een garantie dat er geen rijen ontstaan op Schiphol is niet te geven. Belangrijk is dat in de planning en inzet van capaciteit zoveel mogelijk rekening wordt gehouden met de verwachte passagiersaantallen. Het al dan niet ontstaan van rijen op Schiphol is niet alleen afhankelijk van de KMar. De KMar werkt hierbij samen met andere partijen zoals de luchthaven Schiphol. Het streven is de wachttijden zo beperkt mogelijk te houden waarbij geen afbreuk wordt gedaan aan de uitvoering van het grensproces en daarmee de veiligheid in Nederland en binnen het Schengengebied.

13

Is de staatssecretaris van mening dat veiligheid en welzijn personeel voorop moet staan? Wat wil zij de komende jaren bereiken op dit gebied en wat gaat er gebeuren met de (uitgevoerde) onderzoeken?

Waarom is de staatssecretaris geen voorstander van een extern meldpunt?

Kan de staatssecretaris toezeggen dat iedereen die zich meldt of heeft gemeld wordt geholpen?

Het staat buiten kijf voor Defensie dat veiligheid en welzijn van het personeel voorop staan. Hierbij gaat het om zowel fysieke veiligheid als sociale veiligheid. Iedereen moet zich vrij voelen gedragingen en situaties te melden die niet in een veilige werkomgeving thuishoren.

De OvV-rapporten over Kidal en Ossendrecht concludeerden dat de fysieke veiligheid bij Defensie beter moet. Onlangs heeft uw Kamer een beleidsreactie ontvangen op het OvV-rapport inzake Ossendrecht. De beleidsreactie inzake het ongeval in Kidal komt in het eerste kwartaal van 2018. Voorts is commissie-Van der Veer ingesteld om inzicht te krijgen in de wijze waarop Defensie op dit moment een veilige taakuitvoering bewerkstelligt, in hoeverre dit voldoende is om voorvallen zoveel als mogelijk te voorkomen en wat er gedaan kan worden om de veiligheid bij Defensie verder te verbeteren.

We hebben een onafhankelijk extern feitenonderzoek en een onafhankelijk extern onderzoek ingesteld naar de sociaal veilige werkomgeving bij Defensie. Dit laatste onderzoek gaat in op de meldingsbereidheid, het meldsysteem en de nazorg. Deze onderzoeken samen zullen bouwstenen leveren voor een veiligere werkomgeving. Naast deze onderzoeken worden nu al maatregelen genomen.

Na voltooiing van de onderzoeken wordt uw Kamer geïnformeerd over de uitkomsten. Wij zullen uw Kamer dan ook informeren over de termijn waarop het plan van aanpak gereed zal zijn.

Wat het meldpunt betreft:

Defensie heeft een onafhankelijk meldpunt voor integriteitsschendingen bij de Centrale Organisatie Integriteit Defensie (COID). Extern kunnen meldingen worden gedaan bij het Huis van de Klokkeluiders, de Nationale Ombudsman en bij Meldmisdaad anoniem. Mocht uit het aangekondigde externe onderzoek blijken dat het meldingssysteem van Defensie niet naar behoren

functioneert, dan zullen wij het instellen van een onafhankelijk extern meldpunt in overweging nemen.

Wij hebben de hoofden van de defensieonderdelen opgeroepen erop toe te zien dat de bestaande gedragscode wordt nageleefd en hebben onderstreept dat bij Defensie geen plaats is voor medewerkers die zich schuldig maken aan onacceptabel gedrag of misdrijvingen. Defensie moet melders verwelkomen en slachtoffers ondersteunen. Zij moeten erop kunnen vertrouwen dat Defensie actie onderneemt bij meldingen en ontoelaatbaar gedrag bestraft.

14

Een militair op missie moet kunnen rekenen op hulp als hij of zij aan de bel trekt. Dat geldt voor alle aspecten van veiligheid. Kan de staatssecretaris dat garanderen?

Recente incidenten, zowel op het gebied van integriteit als van veiligheid, tonen aan dat er iets moet veranderen bij Defensie. Defensie kent een sterke normatieve cohesie met sterke groepsnormen. Het werk van Defensie vraagt daar in operationele omstandigheden ook om. Uit onderzoek blijkt echter dat er een keerzijde is en dat aanspreken op verkeerd gedrag of tegenspraak vragen onvoldoende is ontwikkeld. Het gaat erom de goede elementen van de defensiecultuur te behouden en bepaalde gedragingen aan te pakken. Uw Kamer wordt geïnformeerd hoe Defensie dat gaan doen.

15

Zijn de minister en staatssecretaris het eens met de stelling dat straffen snel moeten worden uitgesproken zodat de relatie met het vergrijp nog helder is?

In het algemeen vindt het OM het wenselijk dat het onderzoek naar strafzaken zo snel mogelijk verloopt. Dat is in het belang van de rechtszekerheid en de handhaving van de rechtsorde. Dat neemt uiteraard niet weg dat het in sommige zaken gaat om complexe onderzoeken, soms ook met internationale aspecten, en dat daarmee in de verwachtingen over de doorlooptijd rekening moet worden gehouden.

16

Bij de verhuizing van het Financieel Service Centrum trekt Limburg aan het kortste eind. Bovendien wordt een politieke toezegging niet nagekomen. De resterende medewerkers gaan een onzekere toekomst tegemoet voor een besparing van € 280.000. Kan de minister dit uitleggen?

Zoals in de brief van 21 november jl. vermeld, realiseren wij ons dat de politieke toezegging uit het verleden niet gestand wordt gedaan door het voorgenomen besluit het Financieel Service Centrum (FSC) van Eygelshoven naar Utrecht te verhuizen. Dat is betreurenswaardig. Echter, de voordelen die samenvoeging van het gehele Financieel Administratie en Beheer Kantoor (FABK), waarvan het FSC een van de vijf onderdelen is, in Utrecht oplevert voor de bedrijfsvoering, zijn doorslaggevend geweest bij dat besluit. Financiële overwegingen hebben bij het voorgenomen besluit geen doorslaggevende rol gespeeld. Wel vormen financiën een vast onderdeel van een *business case*. Om een volledig beeld te schetsen, zoals gevraagd door uw Kamer, zijn deze gevolgen in de brief opgenomen. Zoals eveneens in de brief is vermeld, zullen met de medewerkers die niet kunnen of willen meeverhuizen maatwerkafspraken worden gemaakt. Hierover zijn al verkennende gesprekken met de betrokken burgermedewerkers van het FSC gevoerd. Niemand wordt aan zijn lot overgelaten.

Defensie kan ook de regio nieuw perspectief bieden. Defensie werkt aan nieuwe vormen van samenwerking. Zo levert de opening van *Army Prepositioned Stocks* (APS) Eygelshoven 76 banen in onderhoudsfuncties en 29 banen in de bewaking en beveiliging op. Ook wordt het Navo-hoofdkwartier in Brunssum, vooralsnog tijdelijk, uitgebreid met 20 vte'n in de bewaking en beveiliging. Daarnaast werkt Defensie de mogelijkheden uit om verder samen te werken met de *Brightlands Smart Services Campus*. Concreet hebben verkennende gesprekken er al toe geleid dat Defensie door het *Brightlands Materiel Centre* (BMC) wordt begeleid bij vraagstukken over de invoering van digitaal produceren in de bedrijfsvoering. Ook leggen de *start-up officers* van Defensie de benodigde contacten met de bij *Brightlands* ondergebrachte *start-ups*. Op deze manier voert Defensie de motie-De Vries c.s. uit (Kamerstuk 31 490, nr. 111) die de regering oproept om bij de vernieuwing van de Rijksdienst te voorkomen dat onder meer de provincie Limburg onevenredig wordt getroffen.

17

Hoe staat het met de uitvoering van de motie over de thuisfrontcheck?

De motie-Eijsink uit november 2014 verzoekt de regering een thuisfrontcheck uit te voeren waarbij wordt gekeken naar factoren die het welbevinden van uitgezonden militairen en hun naaste omgeving zowel positief als negatief beïnvloeden, daarvan te leren en de uitkomsten en leerpunten van het onderzoek naar de Kamer te sturen. Naar aanleiding van deze motie heeft Defensie een onderzoek uitgevoerd. De onderzoekers onderstrepen de wenselijkheid van een uniforme definitie van het begrip thuisfront alsmede het belang van transparantie, goede communicatie en maatwerk. Ook wordt er gewezen op mogelijkheden om de kennis en expertise in relatie tot het thuisfront te verbeteren. De onderzoeksresultaten heeft de Tweede Kamer ontvangen op 15 december 2015 (Kamerstuk 30 139, nr. 154). Vervolgens is op verzoek van uw Kamer op 17 februari 2106 een technische briefing gehouden door de opstellers van deze thuisfrontcheck.

De uitwerking van de aanbevelingen uit de thuisfrontcheck is opgepakt. Zo is er een nieuwe informatiebrochure ontwikkeld bij de nazorgvragenlijst voor het thuisfront. De communicatie en informatievoorziening over de missie, vanuit de Defensie Organisatie Thuisfront (DOT), is beter afgestemd op de behoefte, waarbij expliciet wordt benadrukt dat bepaalde operationele informatie niet kan worden gedeeld. Dit komt de transparantie ten goede.

Daarnaast is de thuisfrontcheck gebruikt bij de evaluatie van het veteranenbeleid. Een van de aanbevelingen uit die evaluatie is dat de behoefte van het thuisfront aan aandacht en informatie zich niet beperkt tot de periode rondom een uitzending. Defensie is daarom gestart met een verdiepende inventarisatie van de wensen van het thuisfront en daarbij wordt het huidige aanbod van dienstverlening beschouwd. Deze inventarisatie moet inzicht bieden in de mogelijkheden om aan de verschillen tussen de wensen en de bestaande dienstverlening tegemoet te komen. Zo wordt nader invulling gegeven aan de gesignaleerde behoeften van het thuisfront. Zoals gebruikelijk zullen wij de Tweede Kamer informeren over de uitkomsten en voortgang in de Veteranennota.

18

Is de minister – naar aanleiding van het uitkomen van het OvV-rapport – bereid om naar toetsingskader te kijken? Kan de minister in dat kader specifiek kijken naar de veiligheid van manschappen en medische zorg en dit expliciet(er) aan de orde laten komen in de artikel 100-brieven?

Het toetsingskader stelt reeds dat de veiligheidsrisico's voor de operatie als geheel en voor het Nederlandse personeel in het bijzonder vooraf zo goed mogelijk in kaart moeten worden gebracht en geanalyseerd. In de brief over de operationele pauze en de hervatting van de missies van 20 oktober jl. is vermeld dat de medische aspecten onderdeel zijn van de opsomming van risico's van missies. Voortaan zullen deze aspecten, maar ook de veiligheidsaspecten, expliciet worden opgenomen in artikel 100-brieven, zodat de Tweede Kamer zich daarover een duidelijker beeld kan vormen.

19

Wat is de stand van zaken van het onderzoek naar veiligheid van antitankmunitie?

Tijdens de operationele pauze en de munitiecontrole in MINUSMA is geconstateerd dat, naast de reeds uit gebruik genomen 60mm munitie, wellicht ook anti-tankmunitie en rookgranaten te lijden hebben gehad van te hoge temperaturen. Deze munitietypen zullen in afwachting van vervanging niet worden gebruikt. De Tweede Kamer wordt binnenkort nader geïnformeerd over de munitie in MINUSMA, per brief en tijdens de technische briefing van 27 november en het algemeen overleg van 4 december.

Ook naar de situatie in *Operation Inherent Resolve* (Irak) is nader onderzoek gedaan. Munitie die mogelijk te warm is geworden is al voor de publicatie van het OvV-rapport apart gehouden. Zij zal worden vervangen, zoals gemeld in de brief van 20 oktober jl. over de operationele pauze en de hervatting van de missies.

20

Missies moeten worden geëvalueerd zodat lessen kunnen worden getrokken. Bij sommige missies moet het vijf jaar naar dato nog eens, zoals bij de missie Uruzgan. Hoe ziet de minister dat?

In de brief van 14 september jl. hebben de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie, mede namens de minister voor Buitenlandse Handel en Ontwikkelingssamenwerking, toegelicht waarom zij geen meerwaarde zien in de uitvoering van een Post-missiebeoordeling (PMB) ten opzichte van de eindevaluatie die in 2012 met uw Kamer is besproken. De belangrijkste redenen hiervoor zijn de beperkte vergelijkbaarheid van de Nederlandse inspanningen destijds en de situatie nu in Uruzgan, de beperkte informatiebasis na zeven jaar afwezigheid en de huidige veiligheidssituatie in de provincie.

21

Kan de minister de Kamer informeren over een motie van de CU om meer schepen op maat te beschermen.

In antwoord op de motie van de heer Voordewind (Kamerstuk 32 706, nr. 76) heeft u een brief ontvangen over de inzet van VPD's (Kamerstuk 32 706, nr. 80). De oprichting van een *Fleet Marines Squadron* heeft tot doel de druk die de inzet van VPD's op de operationele marinierseenheden legt, te verlichten. Deze maatregel verandert niets aan het concept en de samenstelling van de VPD's.

22

Groeit het aantal geestelijke verzorgers mee met het budget?

In 2015 is afgesproken dat de formatie van de geestelijke verzorging in de toekomst meebeweegt met de omvang van de eenheden bij Defensie en de voorkeuren van medewerkers voor een levensbeschouwelijke of religieuze denominatie. Deze afspraak blijft van kracht.

Op dit moment bestaat de formatie van geestelijke verzorgers uit 135 vte'n. Bij verdere groei van de defensieorganisatie is op termijn een groei met ongeveer vijf vte'n voorzien: een extra geestelijk verzorger voor de katholieke, protestantse, islamitische en humanistische gezindtes en een *parttime* geestelijk verzorger voor de joodse en hindoe-gezindtes.

23

We nemen aan dat cyber bij de nieuwe keuzes een speerpunt wordt, zeker gelet op de nieuwe dreigingen en het regeerakkoord. Kan de minister bevestigen dat cyber een groot punt zal worden?

Defensie erkent volledig de dreigingen die voortkomen uit het cyberdomein. In het jaarlijkse Cyber Security Beeld Nederland (CSBN) schetst het kabinet, bij monde van de minister van Justitie en Veiligheid, het actuele cyber-dreigingsbeeld. Het meest recente CSBN (Kamerstuk 26 643, nr.477 van 21 juni 2017) maakt zichtbaar dat de grootste dreiging uitgaat van beroepscriminelen en statelijke actoren. Beroepscriminelen richten zich in toenemende mate op grote bedrijven voor financieel gewin. Statelijke actoren intensiveren hun ondermijnende digitale activiteiten. Naast digitale economische en politieke spionage en sabotage, worden digitale middelen ingezet voor de beïnvloeding van democratische processen. Ook wordt zichtbaar dat de digitale weerbaarheid van individuen en organisaties achter blijft bij de dreiging. Daarom investeert het kabinet de komende jaren fors in cybersecurity, zoals blijkt uit het regeerakkoord.

24

Welke rol ziet minister om meer eenheid van opvatting te krijgen en beter samen te werken met het bedrijfsleven als het gaat om cyber?

Defensie werkt op het gebied van cyber uiteraard nauw samen met de andere departementen. Het ministerie van Justitie en Veiligheid is eerstverantwoordelijk voor de digitale veiligheid in Nederland, Defensie levert daaraan een belangrijke bijdrage. Zo heeft de MIVD een belangrijke rol in het detecteren van cyberaanvallen en cyberspionage door statelijke actoren. De MIVD levert hiertoe ook een bijdrage aan het Nationaal Detectie Netwerk, een samenwerking met het NCSC en de AIVD. Het Defensie CERT werkt nauw samen met het Nationale Cyber Security Centrum, dat onder het minister van Justitie en Veiligheid valt en waar ook een liaison van Defensie is geplaatst. Het jaarlijkse Cyber Security Beeld Nederland berust voor een belangrijk deel op informatie van de MIVD en AIVD.

Een belangrijk innovatiedoel van Defensie is de verdere ontwikkeling van cybercapaciteiten. Het bedrijfsleven is een belangrijke aanjager van kennisontwikkeling en innovatie in het digitale domein. Actieve samenwerking met het bedrijfsleven is daarom van groot belang. Gezamenlijke onderzoeksprogramma's, ontwikkeling van capaciteiten en samenwerking bij opleidingen en

trainingen staan hierbij centraal. Deze kunnen de ontwikkeling van de verschillende digitale middelen bij Defensie belangrijke impulsen geven.

Het spreekt vanzelf dat de Defensie Cyber Strategie moet zijn afgestemd op de Nationale Cyber Security Strategie en de Internationale Cyber Strategie. Bij de Defensie Cyber Strategie gaat het niet alleen om cyber security (dus digitale veiligheid), maar juist ook om de inzet van digitale middelen bij militaire operaties en voor inlichtingendoelinden. Vandaar dat ook sprake is van verschillende strategieën, die in samenhang met elkaar worden opgesteld en geactualiseerd.

25

De verslechterde veiligheidssituatie vraagt om voldoende budget voor innovatie. Kan de minister toezeggen 2 procent te gaan besteden aan R&D?

De mogelijkheden om naar de norm van het EDA toe te groeien en het tempo waarin dat kan, zijn afhankelijk van de beschikbare financiële middelen. Met de extra middelen in het regeerakkoord wordt ook substantieel geïnvesteerd in R&D. De Defensienota zal ook hier uitsluitsel over geven.

26

Hoe krijgt innovatieve samenwerking verder vorm?

Een hoogwaardige, toekomstbestendige krijgsmacht vereist doorlopende investeringen in kennisopbouw, technologieontwikkeling en innovatie. De gouden driehoek van kennisinstellingen, bedrijven en Defensie speelt daarin traditioneel en met succes een cruciale rol. Succesvol innoveren vereist echter een vernieuwende aanpak. De Strategische Kennis- en Innovatie Agenda (november 2016) zet de lijnen voor de komende jaren uit, in de vorm van speerpunten voor de vernieuwing van de krijgsmacht en vernieuwingsgebieden voor de versterking van de kennis- en innovatiefunctie binnen Defensie. In het licht van de gewenste versnelling van innovatiecycli is de intensivering van de samenwerking tussen kennisinstellingen, bedrijven en defensie een belangrijk aandachtspunt. Daarbij kan het gaan om samenwerking met nieuwe partners, zoals *start-ups*, nieuwe vormen van innovatie met meer interactie tussen de kennis- en innovatiepartners, en innovatie door middel van nieuwe samenwerkingsverbanden zoals Aeolus, waarin de luchtmacht, TNO en bedrijven participeren. Defensie jaagt dit streven actief na, in de vorm van diverse initiatieven bij de defensieonderdelen en met de oprichting van taakgroep FRONT in 2016. In deze kabinetsperiode gaat Defensie, in nauwe samenwerking met kennis- en innovatiepartners, door op de ingeslagen weg. De samenwerking zal een extra impuls krijgen door de inzet van extra middelen ter versterking van de kennis- en innovatieketen. Een afzonderlijk aandachtspunt is het overheidsbrede topsectorenbeleid, waaraan Defensie een bijdrage levert. De volgende Defensie Industrie Strategie (DIS) zal meer licht werpen op de samenwerking tussen Defensie en de relevante topsectoren. Ook hier streeft Defensie naar innovatieve samenwerking.

27

Wat is de voortgang van de duurzame defensie strategie en in hoeverre wordt er expliciet gekeken naar duurzaamheid?

Het energie- en milieubeleid van Defensie is erop gericht de duurzaamheidseisen uit wet- en regelgeving na te komen, zonder afbreuk te doen aan de operationele inzetbaarheid van de krijgsmacht. In overeenstemming met het rijksbeleid intensiveert ook Defensie het gebruik van duurzame energie. In de begroting 2018 is voor de uitvoering van het energie- en milieubeleid ongeveer € 15 miljoen opgenomen. Dit wordt besteed aan onder meer energiebesparende maatregelen aan gebouwen, sloop van overtollige gebouwen, bodemsanering en waterbesparende maatregelen. Speerpunten in het energie- en milieubeleid zijn energiebesparing en verduurzaming, duurzaam inkopen en milieumanagement.

Enkele concrete resultaten van de afgelopen jaren zijn:

- het energieverbruik in defensiegebouwen is sinds 2008 met 1,9 procent per jaar afgenomen;
- de energie-efficiency van gebouwen is sinds 2008 met 3,2 procent per jaar verbeterd;
- het bodemsaneringsprogramma is grotendeels uitgevoerd. Inmiddels is 94 procent van de verdachte locaties onderzocht en voor zover nodig gesaneerd.

28

Friesland is gastprovincie van de Elfwegentocht. In Friesland reizen van 1 tot en met 14 juli mensen met duurzame vervoersmiddelen. Kan de vliegbasis Leeuwarden meedoen aan de Elfwegentocht?

We zullen in overleg bezien of Defensie een bijdrage kan leveren aan dit initiatief.

29

Kan de minister duidelijk maken waar het extra geld voor Defensie precies aan wordt besteed en hoe de meerjarencijfers in de begroting zijn opgebouwd?

De meerjarencijfers berusten op de begrotingsstanden voorafgaand aan het regeerakkoord. In dit geval gaat het om de ontwerpbegroting 2018. In de departementale tabbladen, bijlage van de Startnota, is per begrotingshoofdstuk weergegeven wat er budgettair wordt gewijzigd ten opzichte van deze meerjarencijfers. Naast de verwerking van de maatregelen uit het regeerakkoord is hierin ook de middellange termijnraming van het Centraal Planbureau verwerkt. Via nota's van wijziging worden de aanpassingen op de begrotingen aan uw Kamer voorgelegd ter goedkeuring. Met deze informatie wordt uw Kamer volledig geïnformeerd over de opbouw van de meerjarencijfers.

Specifiek voor de middelen bestemd voor Defensie zal ik in de Defensienota verder verduidelijken waar exact geld bijkomt en waaraan het wordt besteed.

30

Hoe zorgt de minister ervoor dat het geld dat voor Defensie is bestemd en nog op de Aanvullende Post staat bij Financiën, snel wordt overgeheveld?

Het kabinet heeft ervoor gekozen alle intensiveringen uit het regeerakkoord, ook voor andere departementen, vooralsnog op de aanvullende post te plaatsen. Defensie wil uiteraard snel met het extra geld aan de slag. Daar is alle aanleiding voor. Maar we moeten wel goede plannen maken, ook daar heeft u in uw eerste termijn om gevraagd. Defensie geeft voorrang aan het herstel van de gevechtsondersteuning. Daarvoor heeft u reeds een Nota van Wijziging ontvangen. In het eerste kwartaal van 2018 volgt de Defensienota die voorstellen voor besteding van de resterende middelen zal bevatten. De nota zal ook een realistische planning voor de besteding van de middelen bevatten.

31

Wanneer wordt de MALE-UAV aangeschaft?

In 2018 wordt het verwervingstraject van de MALE-UAV capaciteit versneld gestart. Naar verwachting kan Defensie vanaf 2020 over een initiële capaciteit beschikken.

32

Met verwijzing naar het rapport van de CTIVD de vraag of de minister bereid is richtlijnen aan Kamer te sturen hoe de *reaper* gebruikt gaat worden?

De CTIVD heeft in het desbetreffende rapport geconcludeerd dat de bijdrage van de MIVD aan het *targeting* proces van militaire coalities waarvan de Nederlandse krijgsmacht deel uitmaakt in overeenstemming is met de wettelijke vereisten. Daarnaast kwam de commissie in het rapport tot een juridisch kader voor het voorkomen van een bijdrage – ook onbedoeld – aan schendingen van het internationaal recht. De commissie merkte op dat zij geen aanwijzingen heeft dat de MIVD bij het verstrekken van gegevens een onaanvaardbaar risico heeft geaccepteerd op een bijdrage als zodanig.

Het door de CTIVD voorgestelde juridische kader bevat waarborgen om het risico op het ongewild bijdragen aan onrechtmatig geweldgebruik te minimaliseren en stelt voorwaarden aan het verstrekken van gegevens die in een *targeting* proces kunnen worden gebruikt. Zoals de commissie in het rapport meldt, sluit het gebruik van dit kader onrechtmatig geweldgebruik door de buitenlandse diensten op basis van verstrekte gegevens niet uit, maar verkleint het wel het risico. Het bestaande juridische kader is aangepast overeenkomstig de aanbevelingen uit het rapport en is in de eerste helft van 2017 van kracht geworden.

33

Worden de inlichtingen die met de *reaper* worden verworven gedeeld met andere landen en kunnen worden gebruikt voor de uitschakeling van specifieke personen (zogeneten *targeted killings*).

Wat voor de andere middelen geldt waarmee onze krijgsmacht inlichtingen verwerft, geldt straks ook voor de *reaper*. Inlichtingsamenwerking en gegevensuitwisseling zijn van wezenlijk belang voor de uitvoering van militaire operaties en de ondersteuning van de krijgsmacht. Nederland wil echter niet meewerken aan handelingen die in strijd zijn met het humanitair oorlogsrecht, bijvoorbeeld in de vorm van zogeheten *illegal targeted killings*. Als zou blijken dat een buitenlandse partner zich hieraan toch schuldig maakt en daarbij gebruikmaakt van door Nederland verstrekte informatie, zal de relatie met de deze partner worden herzien. De omgang met dit vraagstuk blijft dus hetzelfde na de invoering van de *reaper*.

34

Hoe staat het met de materiële beperkingen bij de luchtverdediging en commandofregatten?

De LC-fregatten van het Commando Zeestrijdkrachten (CZSK) kunnen de huidige opgedragen missies en opdrachten op een toereikende en veilige manier uitvoeren. Het CZSK heeft wel uitdagingen op het gebied van onderhoud en reserveonderdelen. Jarenlange bezuinigingen eisen hun tol. Er wordt hard gewerkt aan het verbeteren van de materiële gereedheid en het op peil brengen en houden van de reserveonderdelen. Het herstel is ingezet. De tekorten aan reserveonderdelen worden ingelopen. Door middel van een instandhoudingsanalyse op de LC-fregatten zijn de inzetbaarheidbeperkende reserveonderdelen geïdentificeerd. Prioriteit wordt nu gegeven aan reserveonderdelen die een grote impact hebben op de inzetbaarheid. Feit is wel dat sommige technisch hoogwaardige en complexe onderdelen niet eenvoudig zijn aan te schaffen of dat bepaalde onderdelen niet meer verkrijgbaar zijn. Dat kost tijd en inventiviteit, waarbij herverdeling van onderdelen een tussenoplossing biedt. In de vertrouwelijke bijlage bij de inzetbaarheidsrapportage wordt gemeld wanneer eenheden weer volledig gereed zijn.

35

Hoe waarborgt Defensie dat de komende jaren voldoende munitie op voorraad is en dat deze op veilig wijze bewaard en gebruikt wordt, zodat geen ongelukken gebeuren? Heeft Defensie voldoende capaciteit om dat snel te doen? Hoe gaat minister werk maken van de aanbevelingen van de Algemene Rekenkamer op dit gebied? Kan Defensie het extra geld uit het regeerakkoord op tijd wegzetten?

Defensie werkt hard aan het herstel van de basisgereedheid. Dit betekent onder meer dat de munitievoorraden worden verhoogd. Een garantie voor absolute veiligheid kan nooit worden gegeven. Er zijn altijd risico's verbonden aan het gebruik van munitie. Defensie doet er alles aan om de risico's op een laag en acceptabel niveau te krijgen en houden.

De recente ongevallen bij Defensie op het gebied van veiligheid geven aanleiding om het veiligheidssysteem en -bewustzijn te verbeteren. Dit geldt zeker ook op het gebied van wapens en munitie. De aanbevelingen van de OvV en de daaropvolgende onderzoeken (van de commissie-Van der Veer en de ADR) zullen Defensie daarbij helpen.

De kwaliteit van de munitie wordt bij levering aan Defensie beoordeeld conform de eisen in de relevante ministeriële publicaties (MP40-21, MP40-22 en MP40-40). Bij de inname van munitie wordt altijd eerst een risicoanalyse uitgevoerd op basis van voorzien gebruik. Aan de hand van deze analyse wordt bepaald welke beproevingen worden uitgevoerd voordat de munitie wordt vrijgegeven. Munitietechnici van Defensie en controleurs van de Militaire Commissie Gevaarlijke Stoffen (MCGS) beoordelen regelmatig opslaglocaties in operatiegebieden.

Defensie investeert in mensen om de toename aan projecten te kunnen behappen. Naast inkoopkennis zijn ook technische kennis en projectmanagement nodig om investeringsprojecten op een verantwoorde manier uit te voeren. DMO vergroot op drie manieren de inkoopcapaciteit, namelijk door het aannemen van nieuwe inkopers, het inhuren van capaciteit en het gebruik maken van capaciteit van de Navo. Begin 2018 stromen de eerste nieuwe inkopers in bij DMO.

Daarnaast werkt Defensie hard aan het verbeteren van de processen in de inkoopketen. Zo hanteert Defensie bij materieelprojecten het uitgangspunt *Commercial-off-the-Shelf* en *Military-off-the-Shelf* (COTS/MOTS) om projecten sneller te realiseren.

Grote investeringsprojecten bij Defensie, zoals de F-35, hebben een lange doorlooptijd. Nieuwe projecten vergen inderdaad ook voorbereiding en een contract voordat betalingen kunnen worden gedaan. In de Defensienota komt ook de langetermijnplanning aan de orde.

36

Is het mogelijk het defensiebudget voor 10 jaar vast te leggen? Hoe kan de regering zekerheid in systeem integreren?

Defensie heeft vooral behoefte aan instrumenten om meerjarig te kunnen plannen bij de investeringen. Sinds 2012 werkt Defensie gelukkig al met de onbegrensde eindejaarsmarge. Er is dus al ruimte gekomen om de beschikbare middelen voor benodigde investeringen mee te nemen naar volgende jaren. Uiteraard denken wij ook na over hoe we investeringen nog beter kunnen plannen en hoe we de Kamer daarover kunnen informeren. Ook dit punt nemen wij mee in de verdere uitwerking van de Defensienota, mede in samenhang met de schokbestendigheid en valutaschommelingen.

37

Wanneer komt de minister met voorstellen voor het opvangen van valutaschommelingen op de defensiebegroting?

Het effect van valutaschommelingen wordt – na afspraken van het vorige kabinet – in de huidige begroting op drie manieren opgevangen. Ten eerste gebruikt Defensie voor de plannen na de begrotingsperiode (na 2023) een voortschrijdende gemiddelde dollarkoers in plaats van de schommelende actuele dollarkoers. Hiermee wordt het effect van valutaschommelingen in de plannen in die periode beperkt. Ten tweede kan Defensie voor valutaschommelingen op de korte termijn gebruik maken van een reserve voor valutaschommelingen. Het vorige kabinet heeft deze reserve initieel gevuld met € 40 miljoen. Ten derde gebruikt Defensie valutatermijncontracten om valutarisico's te beperken. Op welke wijze de schokbestendigheid verder kan worden vergroot wordt onderzocht. Zoals in het wetgevingsoverleg materieel gemeld, ontvangt u meer informatie hierover in de Defensienota.

38

Hoe staat het met de selectie en aanbestedingsprocedure voor kleding, munitie, slaapplekken en communicatiematerieel?

Alle door Defensie verstrekte kleding, kogelwerende vesten, helmen en uitrusting voldoen aan de normen van de Navo. Voor de vervanging van uitrustingen lopen verschillende projecten. Voorbeelden van investeringen zijn:

- Voor het Korps Commandotroepen is onlangs nieuwe kleding aangeschaft.
- Militairen die de komende jaren op uitzending gaan, krijgen gevechtsskleding in aanloop naar de definitieve vervanging van het nieuwe systeem. De implementatie van nieuwe gevechtsskleding start vanaf 2020 en is in 2023 voltooid.
- Aanschaf van bescherming zoals nieuwe helmen, kogelwerende platen en vesten. De implementatie start vanaf 2019 en is in 2023 voltooid. Inmiddels worden duizenden nachtkijkers uitgeleverd aan defensiepersoneel.
- Een nieuw gevechtsvest voor alle militairen. Dat vest heeft een verscheidenheid aan opbouwtaassen, rugzakken en een drinkstelsel en het wordt ingevoerd vanaf 2019. Daarnaast komt er voor de gevechtstroepen een speciaal geïntegreerd vest, inclusief ballistische bescherming en communicatiemiddelen. Daarmee kunnen gevechtseenheden genetwerkt en geïntegreerd optreden. Dit is het project Verbeterd Operationeel Soldaat Stelsel (VOSS). Het wordt ingevoerd vanaf 2019.
- Gevechtsskleding voor alle 48.000 militairen is beschikbaar vanaf 2020.

39

Kan de minister het (juiste) materieel en de middelen op missie garanderen?

In het eerste kwartaal van 2018 kunt u de Defensienota tegemoet zien met daarin de verdere plannen voor versterking en vernieuwing. Het uitgangspunt is uiteraard een krijgsmacht die op toekomstige missies is voorbereid. Bij de afwegingen om deel te nemen aan een missie speelt de beschikbaarheid van het juiste materieel en middelen een prominente rol.

40

Wat vind de minister van het idee om de ADR periodiek verslag te laten doen van verbeteringen in de bedrijfsvoering, en dan vooral het inkoopbeheer en de logistieke keten?

De ADR gaat jaarlijks in haar samenvattend rapport in op het inkoopbeheer bij Defensie. Voor het op orde brengen van de logistieke keten reserveonderdelen, als onderdeel van het plan om de totale materiële gereedheid op orde te brengen, is in 2016 een plan van aanpak naar uw Kamer gestuurd. Dit plan wordt nauwgezet bewaakt en ligt op schema.

41

Kan de krijgsmacht sneller op sterkte worden gebracht, nog voor 2020?

Zoals ook in het IBO 'Zicht op Gereedheid' wordt geconstateerd is het gereedstellingsproces een complex proces met vele afhankelijkheden. Dit proces is vooral gebaat bij stabiliteit en continuïteit. Het tempo van het herstel van de gereedheid is mede afhankelijk van de missiedruk, de aanschaf van voldoende (logistieke)gevechtssteun, het op tijd kunnen realiseren van vervangingsinvesteringen en de positie van Defensie op de arbeidsmarkt. Er is Defensie veel aan gelegen de basisgereedheid zo snel mogelijk op orde te krijgen.

42

Kan de minister de Kamer informeren over de eigen helikoptercapaciteit in Mali?

Defensie werkt aan het herstel van de inzetbaarheid van de helikopters, in het bijzonder de Apache en de Chinook. Dit traject duurt tot en met 2018. Zoals in de artikel 100-brief van 11 september jl. is gemeld, is de inzet van Nederlandse helikopters in Mali in 2019 in beginsel mogelijk, al zal dat gevolgen hebben voor reeds aangegane verplichtingen.

43

Op welke manier wordt de luchttransportcapaciteit vergroot?

Met de Nota van Wijziging worden middelen beschikbaar gesteld om 500 uur aan strategische luchttransportcapaciteit te kunnen inhuren. Overigens kan het budget ook worden aangewend voor strategisch transport over grond of zee. Dit is onder meer afhankelijk van de ligging van het missiegebied, de beschikbaarheid van luchttransportmiddelen en de actuele dreigingssituatie.

44

Heeft het stoppen van de missie boven Syrië een positief effect op deze trainingsuren?

Zoals is geconcludeerd in het IBO "zicht op gereedheid" heeft elke missie gevolgen voor de gereedheid en zijn die onder meer afhankelijk van de duur en de aard van de missie. Ook geldt hoe eenzijdiger het takenpakket, hoe groter de gevolgen voor de gereedheid. Voor de missie boven Syrië ontvangt het CLSK extra budget uit het BIV voor extra vlieginguren. Hiermee kunnen de effecten op de gereedheid worden beperkt.

45

Overweegt Defensie tanks weer op te nemen in de krijgsmacht?

Defensie werkt op dit moment samen met Duitsland op het gebied van het tankoptreden. Daarbij wordt gebruikgemaakt van Duitse tanks. Deze samenwerking verloopt naar tevredenheid. Op dit moment wordt niet overwogen om weer tanks op te nemen in de Nederlandse krijgsmacht.

46

Welke rol ziet de minister voor Nederland in Europese samenwerking en wat zijn de Nederlandse belangen?

Nederland is koploper in Europese defensiesamenwerking. Voor Nederland is bilaterale en multilaterale defensiesamenwerking al geruime tijd de norm. Het is in het belang van Nederland ervoor te zorgen dat Europese defensiesamenwerking voor meer EU-lidstaten de norm wordt in plaats van de uitzondering. Wanneer meer EU-lidstaten samenwerken, zijn meer interoperabiliteit en schaalvoordelen te behalen, waar ook Nederland de vruchten van plukt. Op deze manier kan de EU effectiever optreden op veiligheids- en defensiegebied.

47

Is de minister het met de ChristenUnie eens dat ondertekening van PESCO niet mag leiden tot afkalving van het Navo bondgenootschap en de eigen soevereiniteit?

Wij delen de mening van de ChristenUnie dat permanent gestructureerde samenwerking (PESCO) in de EU, waarvoor 23 EU-lidstaten op 13 november jl. hebben getekend, niet nadelig mag zijn voor de Navo. De EU en Navo moeten elkaar juist versterken. Met PESCO wordt het Europese aandeel in de Navo sterker.

Nederland behoudt daarnaast te allen tijde de zeggenschap over de inzet van Nederlandse militairen, en onze nationale capaciteitsontwikkelingsplannen vormen het uitgangspunt voor verdere samenwerking in de EU.

48

In 2015 heeft Nederland de *safe schools declaration* ondertekend. De *declaration* is niet juridisch bindend maar aanvullend op het humanitair recht. Wat gebeurt er met die richtlijnen? Worden deze opgenomen in uitvoeringskaders en aangekaart bij strijdende partijen? Gaat Nederland in gesprek met bondgenoten die dit nog niet steunen om ervoor te zorgen dat zij ook gaan steunen?

Het kabinet hecht grote waarde aan het recht op onderwijs. Het is van groot belang om scholen en universiteiten, ook tijdens een gewapend conflict, zo goed mogelijk te beschermen. Nederland ging dan ook vanzelfsprekend in op de uitnodiging van een coalitie van NGO's om mee te werken aan het opstellen van niet-bindende richtlijnen. De coalitie heeft deze concrete Nederlandse bijdrage aan het opstellen van de richtlijnen gewaardeerd. Defensie opereert al volgens de strekking van de richtlijnen, omdat tijdens internationale crisisbeheersingsoperaties het humanitair oorlogsrecht voor Nederlandse militairen leidend is. Het humanitair oorlogsrecht stelt (onder meer) dat alleen militaire doelen mogen worden aangevallen. Burgerobjecten zoals scholen, musea, historische monumenten en gebouwen die worden gebruikt voor godsdienstuitoefening, zijn beschermd. Het humanitair oorlogsrecht bevat ook de verplichting om, voor zover dat ook maar enigszins praktisch uitvoerbaar is, alle noodzakelijke voorzorgen te nemen om burgerobjecten te beschermen tegen de uit militaire operaties voortvloeiende gevaren. Defensie moet dus ook rekening houden met andere burgerobjecten dan scholen.

In antwoorden op schriftelijke vragen van de leden Servaes en Eijssink (beiden PvdA) over 'Bescherming van scholen en universiteiten tegen militair gebruik tijdens gewapend conflict' is op 6 april 2016 gemeld dat de Nederlandse militairen bekend worden gemaakt met het humanitair oorlogsrecht tijdens de initiële opleidingen en tijdens het opwerktraject voor deelneming aan een crisisbeheersingsoperatie. Ook het Handboek Militair gaat hier uitvoerig op in. Verder maken toekomstige militaire leidinggevenden van Defensie, dat wil zeggen de cadetten en adelborsten aan de Nederlandse Defensie Academie, een verdiepingsslag op dit onderwerp tijdens de Bachelor fase.

49

Hoe denkt de minister over een monument ter nagedachtenis van wat is gebeurd in Srebrenica?

Generaal Mladic was een van de hoofdschuldigen van de grootste massamoord in Europa na de Tweede Wereldoorlog. Nederland heeft zich sinds 1995 ervoor ingespannen dat de schuldigen van deze afschuwelijke misdaad hun straf niet ontlopen. Het is te hopen dat dit vonnis de nabestaanden helpt bij het verwerken van het leed dat hun is aangedaan. En dat geldt ook voor de Dutchbat-veteranen, van wie velen nog steeds kampen met de gevolgen van deze missie. Overigens heeft de genocide van Srebrenica, in tegenstelling tot wat de heer Öztürk gisteren zei, zich niet onder de ogen van de Dutchbatters voltrokken.

Met het vonnis van gisteren kan het boek van Srebrenica niet worden dichtgeslagen. Terecht is er aandacht voor herdenken en herinneren. Nederland werkt daar op uiteenlopende manieren aan mee. Zo neemt Nederland elk jaar deel aan de herdenking in Potocari, Bosnië, waar veel slachtoffers van de massamoord zijn begraven. Daar bevindt zich ook een monument. In 2015 heeft de minister van Buitenlandse Zaken ons land vertegenwoordigd bij de herdenking in Potocari. Bovendien is in februari jl. het *Potocari Memorial Center* geopend. Dit herinneringscentrum is tot stand gekomen met Nederlandse financiële steun.

Potocari is de juiste plaats voor een monument ter herdenking van de slachtoffers. Dat neemt niet weg dat velen ook elders willen herdenken. Jaarlijks houden enkele organisaties op 11 juli een herdenking op het Plein in Den Haag. Tijdens deze herdenking hangt Defensie de vlag halfstok

boven het gebouw van het ministerie aan het Plein. Daarmee brengt Defensie haar respect tot uitdrukking voor de slachtoffers, hun nabestaanden en de Dutchbat-veteranen.